

LEHOTA JÁNOS

A BÁNK BÁN SZÍNSZERŰSÉGE

Műalkotás, legfőképpen dráma, önmagában, tárgyként nem létezik, csak a befogadóval együtt nyeri el igazi létezését. A befogadó szemléletének változásával mindig új viszonylatba kerül, és ez alapvetően megváltoztathatja az író szándékát, alapvetően befolyásolhatja a mű sorsát. Ez következett be a Bánk bán esetében is. Katona drámáját a befogadói tudat fedezte fel, és az emelte a nemzeti dráma magaslatára. Ebben az összefüggésben, ha a dráma értelmezési problémáit kutatjuk, nem is a mű, hanem a befogadói tudat szolgálja a legfontosabb kérdéseket. Felmerülhet az a kérdés is, hogy ez a tudat az író eredeti szándékával szemben működött és működik ma is, így ennek a befogadói tudatnak a megismerése és értelmezése lenne az igazi elemző feladat. Ez azonban feltétlenül azt igényelné, hogy önmagunkról is legyen tudatunk, tehát kívülről is látni tudjuk önmagunkat. Vagyis azt, hogy megteremtődtek az objektivitásnak a történelmi, társadalmi feltételei. Mi úgy véljük, nem; történelmi, nemzeti tudatunk szubjektív, és ez a tudat emelte fel a drámát, hogy megtalálja benne a maga vágyait. Ez a tudat azonban egyre kevésbé tudja felismerni azt, amiért eredetileg felfedezte, mert már változott, objektiválódott, mégis azt keresi, amit a tradíciók behelyeztek. A dráma sorsa ilyen alapon ismét mostoha. Újra felfedezéséhez valójában azonban elég lenne ismét elolvasni, ahogy ezt Sötér István is ajánlotta.

A dráma sorsát alapvetően befolyásolta az a körülmény is, hogy Katona a művet színpadon nem láthatta. Így olyan dramaturgiai homályok kerülhettek a műbe, amelyek segítették a befogadói tudat szándékainak értelmezését. Ez pedig a szubjektív tudat megerősödését eredményezte. Azt mondhatjuk, hogy a Bánk bán színházi előadásait, a magunk igényei, szubjektív világnézetünk alapján, belülről néztük. Ennek megfelelően alakult a mű színházi sikere is. Czimer József tanulmányára hivatkozunk, amelyben azt idézi Pándi Páltól, hogy jó előadást egyet sem említett a kritika, Szerb Antal pedig egyenesen így beszélt: "Tömegsikert sohasem aratott. Színpadi előadásában csak történelmi műveltségű és esztétikai hajlamú nézők gyönyörködtek." Czimer tanulmánya arra is rámutat, hogy hajdanán a színészek emelték nagyra a drámát, most éppenséggel a színészek nem kedvelik. Jászai Mari a műnek "valósággal szerelmese volt", de korának Bánkjáival már nem volt elégedett. Igaz, valójában Bánk szerepébe valamennyi színészünk belebicsaklott, sőt az "eljátszhatatlan" jelzőt is megkapta.

Nézzük meg közösen azt az előadást, amelyik a művet valójában felfedezte és a nemzeti dráma magaslatára emelte. Ez az előadás azért is tanulságos lehet, mert magunkat mint nézőket is megláthatjuk. Az időpont 1848. március 15., a színhely a Nemzeti Színház. A látottakat szándékosan Mikszáthtól idézzük, mert ő nem lehetett ott, tehát az előadott művet a befogadóval való viszonylatában - kívülről - mutatja meg. Mit tudat velünk Mikszáth? "A Bánk bán volt ugyan kitűzve, de az ünnepélyes alkalom okáért a személyzet a Szózatot énekelte el. Ekkor Egressy Gábor állt ki fekete atillában, görge

jurátus karddal, és elszavalta a "Talpra magyar"-t. Akkor aztán egy hang elkiáltja: "Lássuk Táncsicsot!! Hol van Táncsics?" A zaj folyton erősödik, míg végre orkánna fajul. Degré egy páholyból próbált beszélni, hogy Táncsics el van törődve, otthon pihen. Vasvári a karzatról kiáltozott valami beszédfélét. Petőfi egy zárt székre állt fel, hogy a közönséget kívánságáról lebeszélje, nem akarván a nap komoly eredményeit a színházi komédiákkal és esetleges derült jelenetekkel összekeverni. De a lármában elvesztek szavai. Mindenki beszélt, mindenki dühvel követelte Táncsicsot, többen a padot verték és a lábaikkal dobogtak, hogy neki a világon senki se kell, csak Táncsics.. Ekkor Jókainak az az ötlete támadt, hogy fölszalad a színpadra és onnan szól a néphez. Úgy, mint volt, rohant fel karbonáriköpnövegében s erősen behorpadt cylinderkalapja mellett egy óriási veres tollal, de egyszerre meghökkenett, a lába legyökerezett. Egy tünemény állt előtte. A forradalmár előtt egy királyné Gertrudis.."

Ha feltesszük a kérdést, milyen darabot látott ott és akkor a forradalom lázában felszabadult közönség, a Katona világnézetére épülő Bánk bán-t-e, vagy azt, amit látni akart, arra egyértelműen felelhetünk, azt amit látni akart: az idegen elpusztítását. Arra már nehezebben mernénk választ adni, hogy miért a Bánk bán választották akkor előadásra, hiszen az szerkesztésében ellentmond a márciusi forradalom elvárásainak. Csak részleteiben elégíthette ki a közönség igényét, azzal, hogy Tiborc panaszkodott, hogy Petur lázadt, Bánk pedig ölt. Hiba lenne erre az előadásra alapoznunk megállapításainkat, ugyanakkor az sem lenne helyes, ha meg nem történtek tekintenénk. Ez az előadás ugyanis azt a befogadói igényt mutatja meg nagyon szemléletesen, amelyik ebben a cselekvésben kieligülve elégségesnek is tartja a függetlenség kivívását. Ez a politikai mondanivaló tette sikeressé a drámát. A március 15-i félbemaradt előadás tehát azért figyelemre méltó, mert az ottani elvárás megfelel annak az általános befogadói elvárásnak, amelyik az idegen elnyomáshoz, elsősorban a Habsburgok elleni harchoz kötötte a drámát. Ilyen összefüggésben pedig az ellentmondások nem a műben vannak, hanem elsődlegesen a befogadóban, hiszen láthattuk a feudalizmust, az előjogot elsöprő demokratákat a nézőtérben, akik azzal a Peturral azonosultak, aki éppen feudális jogainak elvesztését panaszolja, vagy Bánkkal, aki Endre király hű embere, az ország legnagyobb arisztokratája. Mindaddig még magyarázat lehet az, hogy valamennyiüket kifosztották az idegenek, tehát parasztot, nemest egyaránt sérelem ért, de akkor ki ellen tört ki a forradalom? Vagy ha a nemesség ellen, akkor hogyan tudtak egyszerre ellenkezni és azonosulni Peturral, Bánkkal. És ha a szabadságot akarják kivívni az idegen ellen, akkor miért nincs köztük Széchenyi, de ha a Széchenyik ellen tört ki a forradalom, akkor miért nem Tiborc öli meg a királynét? Nagyon sok feloldásra váró ellentmondás ez.

Bánk szerepének eljátszása rendkívüli színészi feladat, talán nem is oldható meg. Olyan érzelmi skálán kell végigmennie, amelyet nem biztos, hogy a néző leolvashat a színész játékaról. Katona instrukciói, Bánk "oszlop módra áll", vagy

amit róla mondanak, hogy "iszonyú ezen hideg magad viselete", amelynek mind fontos jelentései vannak az elemzésben, azt a színpadon nem bizonyos, hogy így meg lehet mutatni. Bessenyei Ferenc meg is számlálta a rengeteg indulatszót, amelyek nehézséget jelentettek a számára. Mi olyan jeleneteket kívánunk bemutatni, amelyek ugyancsak azt példászák, hogy Bánk érzelmei a rendkívüliség határán állnak, ahonnan még további lépéseket kell majd tennie egészen az örület felé, illetve érzékeltetni szeretnénk azt is, hogy a mű annyira bonyolult szerkezet, hogy nehéz elképzelni annak színészi, színházi megjelenítését.

Abból a jelenetből induljunk ki, amikor Bánk már a királynénál van, aki így vet véget a jelenetnek: "Távozzatok.", amit Bánk el is fogadna, Gertrudis azonban őt marasztalja. Faihoz tántorodik e korai kényszerhelyzettől, de már kimondja a végcél: "Vége! Vége már neki!" Bánkot tehát Gertrudis indítja el a kényszercelekvésre, amely helyzet Bánknak Melindához való viszonyát is megváltoztatja. Ha történetesen Gertrudis elengedi őket, akkor Bánk ismét abba a helyzetbe kerül, hogy előbb hideg ésszel elfojtsa felesége iránt érzett indulatát, hogy felszabadítsa magát a becsületéért cselekvéshez. De - hangsúlyozzuk - ehhez az átalakuláshoz a becsületes Bánknak végtelen sok időre lett volna szüksége, mert a becsületes Bánk soha sem tudta volna megtenni, hogy "hideg fejjel" elinduljon. Becsületének áldozata ő, akit paradox módon becsülete tart vissza attól, hogy becsületéért józanul gyilkoljon, amikor meg becsületének tisztára mosása az örületbe kergeti, hogy megtegye azt. Még örületén túl is munkálkodik az esze, hogy visszatartsa őt, és munkálkodik arra is, hogy megtegye.. Esze mindig arra ösztökéli, hogy cselekedjen, mert ezt kívánja a becsülete, de ha esze munkálkodik benne, akkor az vissza is tartja őt, mert azt is "tudja", hogy Melinda is bűnös, és így valójában nem érte gyilkol. Bánkból tehát mindenképpen külső tényezővel kell előhívni a gyilkosságot. De az is csak akkor következhet be, amikor már az örület határán van, amikor a külső erő nagyobb, erősebb lesz, mint a visszatartó józan ész. Bánk tehát sohasem indult volna el Gertrudishoz, hogy megölje őt a becsületéért, és az sem fordulhatott volna elő, hogy örülete határán lévő Bánkot Ottó vagy Gertrudis meglátogatja. Az eltávozni is kész Bánkot tehát akkor tartja vissza a királyné, amikor az láthatóan nagyon messze került attól, hogy a becsületéért embert öljön. Ez a Melindával való találkozása miatt következett be így. Bánk királyból ismét férj lett, és ez megváltoztatta érzelmeit. "Iszonyúvá" vált hidegségével, mert nagyon kellett fegyelmennie magát, hogy kitörjön az asszonyok bűne és gyengesége miatt, akiről az "Alkotó" megfeledkezett, mert "a *legcsekélyebb férgesekéknek is teremté oltalom - fegyvert, csupán/az Asszony-állatról felejtkezett el*". Tiborc "térdre esik" ennek a kitörésnek hallatán, és Istenhez fohászkodik Bánkért, aki már "nem tudja mit beszél!" Ő, aki soha nem káromolta istent, aki soha nem vonta kétségbe az Alkotó tökéletes művét, aki "Angyal is lett volna" a Földön, "ha tán Asszonyt nem ismert", idáig jutott: Isten helyébe lépett. Bánk iszonyúvá váló hidegségét tehát itt az eredményezi, hogy "iszonyúan" kell fékeznie magát Melinda miatt is, és ez teljesen ellentétes azzal az érzélemmel, amely már valamennyire megizmosodott benne, hogy Bánk királlyá tehesse magát, amikor Gertrudis hívatta. Most, hogy Gertrudis tartóztatta, a királynő olyan helyzetet teremtett, amikor Bánkban újból meg kell érlelődnie a gyilkosságnak, tehát amelyben Bánk ismét királlyá válik. Ez az új helyzet megváltoztatja Melindához való viszonyát is, hiszen most azt kell mutatnia, hogy ez az asszony elsősorban áldozat, az erkölcstelen Udvar és a kerítő Gertrudis áldozata. A férjből úgy lehet király, hogy az láthatóan a szerető férjet mutatja. Az asszony most éri meg, hogy Bánk valójában nem érte cselekszik, hiszen elküldi magától. Érezeti, hogy csak halálával képes őt meggyőzni szerelméről, amit Bánk tudni szeretne: "Mély

siromon/túl a Halál szép halvány angyala/meg fog mutatni megént.." Bánk tehát ezzel a cselekedetével egyértelművé tette a feleségéhez való viszonyát, illetve most már végérvényessé, hogy nem a feleségéhez való valóságos viszonya fogja meghatározni azt a cselekedetét, amelynek alapján Melindát mindenki ártatlannak fogja mondani, és így senki sem kétkedhet becsülete elvesztésében. Akár a sértett - a férj, akár a sértő, a király maradt itt kettesben Gertrudisszal, csak Gertrudis halála fogja mindezt valószínűsíteni.

Bánk és Melinda második találkozásakor tehát "Bánk király" játssza el a férjet, aki így ezáltal már csak Gertrudis ellen fordulhat a becsülete megvédéséért. Csakhogy Bánk királynak ez a játéka ugyanolyan ellentmondásban van szándékolt cselekedetének érzelmeivel, ahogy ellentmondásban volt férjként is, amikor meg Melinda ellen irányult haragja. Akkor a harag, most a szeretet érzelmei gátolják meg, hogy Gertrudis ellen forduljon. A haragot, amit még Melinda iránt érzett, nem fordíthatta Gertrudis ellen, mert annak előbb át kellett alakulnia Melinda iránti szeretetté, így viszont nem tud haraggal, gyilkos érzélemmel Gertrudis ellen fellépni. Ennyire messze van még Bánk a gyilkosságtól. Tegyük fel a kérdést, ami Bánk ellentmondásos helyzetéből következik: Megölheti-e Gertrudis királynét Bánk, a férj, akinek haragja a feleségére irányul? Nem. És megölheti-e Gertrudis királynét Bánk bán, Magyarország királya, aki e gyilkossággal válhat becsületes emberré. Nem. Ez a cselekedetet a becsületes Bánk sohasem tudja megtenni. Mi történik itt akkor mégis, ha Bánk sem így, sem úgy nem ölhet, ugyanakkor becsülete megvédése olyan kényszerként készíti cselekvésre, hogy valóban gyilkolni fog azért? Bánknak az örületig, sőt még azon is túl kell jutnia, hogy ebből az ellentmondásból kikerüljön, mert az mindaddig fogva tartja, amíg esze befolyásolja, hiszen a józan ész utolsó szikrája a végletekig irányítja erkölcsét. Ezért nem ölheti meg Bánk király Gertrudis királynét, hiszen "tudja", hogy őt nem megölni kell, s józan eszének utolsó szikrája alapján pedig Melindát tartja bűnösnek. Bánknak, a férjnek ezt a józan ész is el kell vesztenie, hogy a becsületéért ölhesse. Ekkor viszont már nem a királynét látja maga előtt, hanem az asszonyt, a "senki asszonyt", aki őt ebbe a helyzetbe hozta, hogy kész lennének rajta nevetni. És ez az asszony ekkor nem Gertrudis "tudatában", hanem Melinda. Bánknak létfontosságúan tudnia kell az igazságot, mi történt Ottó és Melinda között valójában, és azt Melindától nem tudhatta meg. De megtudhatná Gertrudistól, ha ő Isten, és nem egy senki asszony. És felidéződik benne a férj és feleség kegyetlen csatája, ahol már lesújtana a halni kész Melindára, de nem teszi, mert visszatartja becsülete, hiszen ha öl, elveszti azt. De kigondolja, hogyha megölné Gertrudist, akkor megmentheti becsületét, de nem tudja megtenni, mert most meg éppen a becsülete tartja vissza a gyilkosságtól, de becsületéért mégiscsak ölnie kell. Amikor ez a kényszerítő erő megöli a józan ész utolsó maradványát, a becsület visszatartó erejét, akkor ott abban az irracionális világban, az örületben Melinda az, akit "agyonszúrdál". Ez már az a felszabadult szenvedélye, amit Melinda ellen visszatartott, amit felesége iránti érzelme motivál.

Ez a cselekedet azonban csak egyik fele a valóságnak. Mert ha Gertrudisban Bánk Melindát öli meg, akkor Bánknak ezt a cselekedetét a király, az uralkodó az utolsó pillanatig visszatartja, mert a királynét nem megölni kell. Férjként tehát csak az ölheti meg, aki utolsó józan eszét is elveszti Gertrudisszal szemben, mert ráébred arra, hogy ez az asszony nem egyszerűen csak gyilkos, hanem sokkal több annál, az ő "üdvösségét" törte össze, "mindenségét" zúzta szét, becsületében a hazát tette tönkre. Tehát Gertrudist, aki a királyt becsapta, aki annak erkölcsére tört, az a férj öli meg, akit a király az irracionális világban felszabadít erre a cselekvésre. Ez a sze-

mély azonban már nem Bánk, hanem Endre. Endre a férj, Bánk bán Magyarország királya az örület határán és azon túl Endre királlyá válik, mert felszabadította magában azt az erőt, ami őt Endre királyhoz, az Istenhez kapcsolva Gertrudishoz fűzte. Így becsülete visszaszerzésének kényszere, aminek elvesztését valójában Endrének köszönheti, olyan Endrévé változtatta, aki királyi becsületének tisztára mosásáért megöli feleségét, a "senki asszonyt". Bánk bán Magyarország királya tehát nem Bánknak, hanem Endrének adja meg a lehetőséget a férji cselekedetre. Az a hatalom ugyanis, amit Endrétől kapott nem egyszerűen a király törvényeinek betartását, a király szolgálatát jelentette, hanem azonosságot is az uralkodóval.

Bánk és Gertrudis nagy összecsapása tehát Bánk Endrévé válásának folyamata, amelynek legmagasabb pontján, valahol az örület irracionális világában Bánk egyesül Endrével ezáltal benne Gertrudis Melindával. Így válik Bánk bűne Endre bűnévé, amitől Bánk, Endre hazatérével azonnal szabadulni is kíván, amikor visszaadja a hatalom jelvényét; ezt a bűnt Endrének fel kell ismernie.

3

Vizsgáljuk meg más oldalról is a helyzetet. Induljunk ki abból, amikor Bánk együtt indul el Peturéktól Biberachka. Még utoljára megkérdi tőle, hogy "lehetne még talán! megátlanunk?" és amire Biberach válaszol is, "Talán", de aztán elválnak útjaik, mert későn érkeztek. Bánk Melindával volt, majd az asszony önkívületben rohant el egyedül, hogy a királynéhoz menjen gyermekéért. Bánk egyedül maradt szenvedélyével, amely az örület határán megszülte neki a "gondolatot". Irracionális gondolatot, amit a józan ész nem sugallhatott: megmentheti a becsületét Melinda bűnössége által is. Így indul el Bánk józan ésszel az irracionális felé. Eszét tehát arra használja, nehogy visszatérjen, visszatérhessen a racionalitásba, mert akkor vége van, a becsülete elveszett. Így aztán eszét egyre fogyasztva halad "előre", amiért meg egyre kevésbé tudja majd azzal visszatartani éppen azt, ami által haladni akar az irracionálisba. Gondolatának megizmosítása, megizmosodása tehát tudatosan az ész útja az örület felé. Az ész teljes abszolutizálása, önmagává és önmaga ellentétévé válása ez. Isten születés. Biberach, aki otthonos e tartományban, rá is mutat erre Bánknak: "Bánk! Örülést mutat tekintet!" Bánk még az ész határain belül áll, "tudja", hogy ez így van. Még nem fogyasztotta el eszét ahhoz, hogy ne tudja, hogy azt használnia kell. "Tudom, tudom, de hallom is közel - /létét Eszem - lerontatása hírkürtjének, és azért kívánom azt használni addig, míg egészen el nem - /veszejtem."

Bánk józanságának, racionalizmusának azonban nemcsak az a tartalma, hogy rettenetes erejű érzelmét elfojtsa, hanem amíg gondolkodni tud, elrendezze egyéb fontos feladatát. Ez pedig egyedül fia sorsának biztonságba helyezése. Mindvégig vele van Soma, csak a királynénál adja oda Mikhálnak, akit majd börtönbe visznek. Márpedig amíg fiát biztonságba nem helyezte, eszét nem vesztheti el, mert "tudja", hogy mit fog tenni, és hogy annak milyen következményei lehetnek. Bánknak fia iránti érzelme nem az örülést kiváltó érzelem, amit becsületéért érez. Melinda, aki a legjobban ismerte őt, hiszen az asszony azonos volt férjével, nem véletlenül kérdezte meg tőle, hogy "Hol van Soma?", "Megölted?", amikor Bánk "józanul" azt válaszolta, "Biztos helyen". Melinda feltételezése nem volt alaptalan, hiszen Bánkot ő vitte az irracionálisba, amiért is megátkozta fiát. Bánk ekkor már áttörte az ész normális korlátait, tehát Melinda következetes, amikor feltételezi, hogy Bánk a fiát is megölné. De téved, Bánknak nem Soma a "mindensége", hanem Melinda. Fiát nem tudná megölni szeretetében, mert ahogy Melindát meg tudná, csak nem teheti. Fiát csak szert, ahogy az ember nagyon tud szeretni, ezért megmenteni akarja őt, mert jól tudja, bosszút állhatnak

rajta. Amikor az V. szakaszban, voltaképpen a gyilkosság után újra színre lép, még az az örület van rajta, melyikkel Melindát képes lett volna megölni, illetve akit az örületében meg is ölt. Már csillapodott, mert ismét "tudja", hogy örült, csak most már a visszafelé úton, a racionalitás felé vezető úton van. "Mi benem ilyen bámulásra méltó?/Zavart Eszem? nem. Borzadó Hajam?" - kérdezi ilyen állapotában, mert meglátta fiát Endre mellett. "Gyermekem! - Szerette Gyermekem!" - kiáltja, nem érti, hogyan került ő ide, amikor tudta, hogy Mikhál "előbb saját kezével" fojtja meg, mintsem odaadná, és azt is tudja, hogy utolsó eszével gondoskodni tudott fiáról. Figyelemre méltó, hogy az örület határán álló Bánk hányszor használja az "eszét" szót, és figyelemre méltó Katona rendkívüli pszichológiai érzéke, ennek a paradoxonnak kifejezésére. Gertrudistól azt kérdezi, "fel nem érted ésszel/hogy gyermekem miért adám amaz/öregnek?", majd mindjárt maga adja a magyarázatot, "Ugyan ne gondoskodjon egy eszes /Atya, gyermekéről?". Az örületből ismét tudatra ébredő Bánk tehát nem érti, hogyan került ide a fia, és örületén maga is csodálkozhat, hiszen ha fiáról van szó, akkor ő nem örült, hanem tudja, hogy őt meg kell védenie. Természetesen ismét téved. Somát semmilyen veszély nem fenyegeti, amikor így kiált fel: "Király! Magyarság! jól emlékszem/hogy Atya vétké végett egykor a/kis Béla elvesztette két szemét" - Bánk tehát a maga vétkét mondja ki hangosan, amikor fiát félti. Ő azonban ekkor még az örület végső pontján, a tudatba való visszatérésének határán van, vagyis ő ekkor még Endre, aki Endre bűnét mondja ki a maga bűneként. Csak akkor válik el Endrétől, amikor meggyőződik arról, hogy fia is biztonságba került - Mikhál ismét magához "kapja" a gyermeket - és a hatalom jelvényét elhajtja. Ismét Bánk lett. Ismét Ember lett. Vége a szerepnek, amely rettenetessé vált, mert Endre vétkét kellett abban magára vennie: "Király! Gertrudisod koporsó/alljára vágom a Hatalom - Jelét -"

Biberach tehát csak "lógattya" lábait, mert tudja, Bánk már nem fogja őt magához hívní felvilágosításért, mert ő maga teremtette meg tudását. Így Bánk a maga teremtette esze segítségével éppen az ész ellenében, a sötétség mély birodalma felé indul el. Olyan út ez, mint amit Dante tesz meg, amikor alászáll a tölcészerűen szűkülő Pokolba. Csak Dante nem egyedül teszi meg ezt az utat. Neki ott van a lelkében Beatrice, a lélek biztos őrzője, aki mindig megmenti az eltévelyedéstől, és ott van Vergilius is, aki erkölcsének biztos őrzője. Bánk pokolra szállása magányos út. Ő már mindenkit kiűzött lelkéből, Melindát is, fiát is. Róluk csak "esze" gondoskodott, lelkében elhagyta őket. Így megy egyre mélyebb és mélyebb örvénylő körökbe, bugyrokba. Végigjárja a pokol egyre mélyülő köreinek tüzes, majd jeges, majd még égetőbb és hidegebb világát. Biberach jól tudja, hogy hova vezet Bánk útja, és Bánk is "tudja", hogy hová és merre tart. Miért nem hívta magával Biberachot, hiszen Biberach járatos a Pokolban, ő ott otthon van. Nem hívta most sem, minthogy az ész útjára sem hívta. Mert ő valójában nem a Pokolba tartott, holott a pokol felé vette útját. Bánk most is Isten felé fordult, Istenhez, mert számára Isten mindennél és mindenkinél előbbre való. Isten felé azonban neki is, mint Danténak előbb végig kell járnia a poklot. Endre miatt, a felkent királyért le kellett mennie a legalsó, legmélyebb bugyorig, hogy jéggé fagyva és megtüzesedve hozzá eljusson. Bánk tehát amiként ész ellen az ésszel, a szeretet ellen a szeretettel, úgy Isten ellen az Istenért indult el egyedül. Erre készítette Endre, aki Gertrudissal azonosította magát, elhagyva Istent, és neki ezért a pokol legmélyebb körébe kellett lehatolnia érte, hogy elszakítsa tőle, megölje benne a Gonoszt, aki őt Istentől eltántorította. Szétszakított mindent, ami a józan észhez, a földi világhoz kapcsolta, hogy leszálljon a Pokolba, és felhozza onnan Endrét, az Istent. Ilyen hatalmas erkölcs, ilyen hatalmas hite, ilyen hatalmas szeretete van Bánknak.